

Mrtví tanečníci

Antologie
české
romantické
prózy

Sestavil Václav Vaněk a kol.

Tato kniha vznikla za podpory Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze z prostředků specifického výzkumu na rok 2009, číslo projektu 224125.

© Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010

Editor © Václav Vaněk a kol., 2010

ISBN 978-80-87053-45-4

Česká romantická povídka

Václav Vaněk

I. Definice

Pokoušíme-li se definovat předmět naší antologie, romantickou povídku v české literatuře, musíme se nejprve vyrovnat s několika rozpory.

První se týká slova „romantická“. Novodobá česká literatura nevyvrůstala v izolaci od podnětů evropské romantické kultury, naopak, byla jimi od počátku významně utvářena. Do formování domácí historické prózy např. brzy zasáhl vliv dobrodružných a historických románů anglosaské provenience (Klicperova programová předmluva k *Točníku* z roku 1828 zmiňuje nejen W. Scotta, ale i J. F. Coopera a W. Irvinga). Z francouzského prostředí k nám zase přicházely milostné příběhy zasazené do exotických krajín (Chateaubriandova *Atala* byla Jungmannem přeložena již roku 1805, pouhé čtyři roky po francouzském vydání, román J.-H. Bernardina de Saint-Pierre *Pavel a Virginie* z roku 1788 vyšel v překladu P. Ondráka v roce 1836). V *Pověstech z nové romantiky* uvedl J. D. Kopecký do české literatury už roku 1839 A. Dumase a V. Huga. Takřka kulturní samozřejmostí byla znalost romantické prózy německé, od J. W. Goetha přes Novalise, J. L. Tiecka, J. von Eichendorffa, E. T. A. Hoffmanna až po spisovatele Mladého Německa. Praktická působnost těchto impulzů však zůstávala po celou první polovinu 19. století omezena na úzkou skupinu českých literátů, z nichž pouze málokdo se vážně pokoušel evropským vzorům přiblížit. A i ty nejpravdivější pokusy o vlastní českou romantickou prózu, např. texty Máchovy, představovaly v kontextu evropské romantiky (na rozdíl od situace v poezii) jen nemělá torza.

Druhý rozpor se vztahuje ke slovu „povídka“. Romantické úsilí obsáhnout osud (výjimečného) jednotlivce formát povídky zjevně přesahovalo. Snahám o symbolické zobecnění elementárních citových vztahů nebo zápasů hrdiny s fatálním předurčením odpovídal spíše rozměr výpravné novely; v ní také, v Lindově *Záři nad pohanstvem* a Klicperově *Točníku*, v Máchových *Cikánech*, Sabinově *Hrobníkovi* či ve Vocelovu *Hlatipisci*, shledáváme těžiště české romantické prózy. Jindy naopak zůstávaly vážné pokusy stylizovány jako romantické fragmenty (Mácha, Sabina). Označení povídka bylo navíc za obrození spojováno především s prózami, které nezastíraly svůj fiktivní, smyšlený základ („povídka je to, co se povídá, co nemusí být pravda“)¹ – v opozici k „příběhu“, který vytvářel iluzi reálné, „pravdivé“ události.

Jak tedy, při vědomí těchto rozporů, vymezit téma naší antologie? Vybrali jsme do ní kratší prozaické texty z časopisů a sbírek první poloviny 19. století, které považujeme za projev dobových romantických pocitů, které na ně reago-

valy nebo je samy spoluutvářely a které, byť jen někdy jsou výsledkem programové tvorby v duchu romantických ideálů, se přece vždy vyznačují specificky „romantickou“ emocionalitou. F. Vodička v *Počátcích krásné prózy novočeské* toto romantické naladění popsal jako obecný příznak doby i celé tehdejší české literatury: „Romantičnost bývá ztotožňována s prostou citovostí, zabíhající však někdy k sentimentalitě larmoyantní, a fantastičností, někdy však i s psychickou vzrušeností, zabíhající k patologičnosti nebo hysterii. Tato ‚romantičnost‘, charakterizovaná tedy převážně psychicky, někdy i dějově, provází literární hnutí u nás neustále od sklonku 18. století [...]“²

II. Historie

Smrt

Českou prózu prvních desetiletí 19. století charakterizuje rychlé pronikání nových námětů a útvarů a z toho plynoucí žánrová, tematická, stylová a formální různorodost. Nejběžnější lidovou četbou dlouho zůstávaly tradiční jarmareční knížky lidového čtení, traktující v nezměněné nebo jen málo obměňované podobě anonymní středověké a renesanční příběhy (o Enšpíglovi, o Finetě, o Jenovéfě, o Meluzině, o Bruncvíkovi apod.). Oblíbenou lidovou četbou byla nadále Hájkova kronika, látkové východisko mnoha básnických, prozaických i dramatických textů národního obrození (v próze např. P. Šedivého *České Amazonky*, 1792). Tereziánskými školními reformami stále více vzdělaní čtenáři se ale dožadovali nových vyprávění. Oblibu si získaly především triviální rytířské romány, jejichž nejuspěšnějšími autory byli Ch. H. Spiess, C. F. van der Velde nebo L. Wächter.

Zvláštní popularity dosáhly v českém prostředí prózy Christiana Heinricha Spiesse (1755–1799). Spisovatel pocházel ze Saska, ale již v sedmnácti letech přišel jako kočovný herec do Prahy, kde vystupoval v divadle v Kotcích. České prostředí už neopustil. Přijal místo hospodářského správce a společníka hraběte K. H. Künigla v Bezděkově u Klatov. Poté, co se jeho krásná žena Žofie stala milenkou hraběte (a osamělá hraběnka Terezie se prý naopak sblížila se Spiessem), propadal melancholii. Časem si vystavěl na skále nad vsí Tupadly poustevnu, kde psal své populární romány („aby jí dodal romantiky, postavil kolem ní dřevěné kříže, jako by chtěl žít na hřbitově“).³ Z několika desítek Spiessových próz dosáhly popularity např. *Zazděná slečna* (1794) nebo *Skalní duchové* (1797), ale sepsal i čtyřdílné *Životopisy sebevrahů* (1785–1789) a *Životopisy šlenců* (1795). Snad právě prostřednictvím Spiessových románů poprvé vstoupily do české literatury popisy extrémních duševních stavů, hrůzy, děsu a duševní vykořeněnosti. Některé z jeho povídek (např. *Kamenné svatební lůžko*) se dokonce v českém prostředí odehrávaly a mezi Spiessovy překladatele a adaptátory patřili první obrození prozaikové J. Hýbl a P. Šedivý.

To veršované *Idyly* Salomona Gessnera (překládal je např. V. Hanka a J. Nejedlý) vedly českého čtenáře k jemnější citovosti. V próze jimi byly bezprostředně ovlivněny *Selanky* Čelakovského (1824) i Langrovy (1830). Hrdinové některých, třeba

pohádkové *Zakleonné panny* od J. J. Langra nebo *Studánky Číslavovy* od J. Formánka Činoveského, již museli nést tíhu osudu romanticky tragického.

Především se však Gessnerovy bukolické texty spolu s povídkami Heinricha Claudena (1771–1854, vl. jm. Carl Gottlieb Samuel Heun), „sladkého Claudena“ podle K. Sabiny, podílely na formování typu sentimentální povídky (např. M. D. Rettigová, F. B. Tomsa, na vyšší úrovni J. J. Marek; v našem výboru J. M. Ludvík a J. V. Sommer). V ní se probuzená citovost na jedné straně dále kultivovala, na druhé petrifikovala do ustálených obrazů i formulí. Stranou těchto čtenářsky oblíbených textů pak vznikaly ambicióznější preromantické prózy, které se pokoušely poeticky evokovat svět dávné české minulosti (*Záře nad pohanstvem* J. Lindy, 1818, *Obět* F. Novotného, 1824).

Všechny tyto novely a povídky vyrůstaly na pozadí evropské romantické kultury, ale teprve Klicperův *Točník* (1828) byl uvědomělým pokusem o českou romantickou prózu. Také on se odehrává ve vzdálené minulosti, avšak vyprávěcká perspektiva se zde proměnila. Ne historický obraz, ne kulisy vrcholného středověku doby Václava IV., nýbrž vznícené city protagonistů, láska a hrůza, jsou tu Klicperovým tématem.

Romantická kultura nově obracela pozornost k člověku a k jeho jedinečnému prožívání světa. V literatuře, dokonce i v té, která byla romantickými náladami dotčena jen vzdáleně, se to projevuje přesunem zájmu od atraktivních příběhů k výjimečným charakterům. A výjimečné charaktery se nejzřetelněji vyjevují právě v záblescích extrémních citů.

Avšak v takovém osvětlení se před člověkem zjevují i hranice jeho bytí. V povídkách, které jsme zahrnuli do prvního oddílu antologie, se je jejich autoři pokoušejí nanejvýš pojmenovat. Dávají jim podobu pověsti či legendy, jindy se je snaží zasadit do konkrétního času a prostoru, stvrdit osobním svědectvím (próza J. H. A. Gallaše) nebo dokumentaristickou formou (*Vampýra* V. R. Krameria tak můžeme považovat za předobraz žánru soudničky).

Velké a opravdové city však rezonují i v malých srdcích a devalvují v dobře prodejné zboží. Mnohé povídky vznikaly narychlo, jen zběžnými úpravami cizích látek. Jejich sepisováním se zabývali sami tiskaři a nakladatelé (v prvním oddílu antologie např. J. Špínka, J. V. Sommer, V. R. Kramerius). A přece z těch pestrých počátků české romantiky něco zůstalo jako trvalý vklad. Přesvědčení, že mezi láskou a smrtí existuje pevné pouto – romantické snění o vykupitelské moci lásky se v nich setkává se stejně romantickou představou, že opravdovost lásky se stvrzuje smrtí. A touha přesáhnout vymezený osud, překročit hranice smyslové existence k jinému bytí.

Sen

Vymknout se předurčenému osudu a přiblížit se „jiné“ skutečnosti bylo možné i po starých cestách. Téměř konvenčně byly romantizující povídky situovány do středověku nebo do minulosti ještě vzdálenější. Stále se objevuje i téma putování do cizích krajů. Vedle jižních a orientálních zemí (Tomsovy povídky *Kalangha*

a *Lelanja a Rajský pták*, Veselského *Jolanta*, prózy Chocholouškova souboru *Jih* aj.) se poprvé uplatňuje i romantika středověké Skandinávie (Sabinův *Sigurd*, Ritterova *Skála milenců*).

Skutečná cesta k jinému bytí však vede prostorem lidské duše. Jejím prostředkem se v české romantické literatuře nejčastěji stává sen. Svě sny si zapisovali Gallaš, Mácha i Erben, jevištěm ideálních představ učinila snění M. D. Rettigová (*Májový sen*, 1822), osudovým znamením se sen stává např. v Klicperově *Pindarovi a Korinně* (1817) a *Vítku Vítkovičovi* (1830) nebo v *Předvidání hrobníkově* (1823) F. Humhala. Teprve ve vrcholných prózách K. H. Máchy a K. Sabiny se ale ve snu otevírá přístup k jiné skutečnosti, teprve v nich se sen stává prostředkem transcendence lidského bytí. V případě Sabinových *Obrazů a květů snů* je pretržitost a (významová) neuzavřenost snu ještě podtržena neukončeností textu. V touze, která „přestupuje světy viditelné“, přiměje jejich hrdina Mefistofela, aby jej ve snu přenesl na jinou hvězdu, k nadzemskému „prameni světla“. Avšak pustá, holá a chladná hvězda se ukazuje být zase jen odkazem ke skutečnému zdroji světla, mnohem vzdálenějšímu. Pád zpět do bolestí pozemské existence splývá s procitnutím ze spánku.

Sabinova povídka patří k vrcholům české romantické literatury, prostředky prózy se pokouší vyslovit stejné významy jako kosmická poezie Máchova. Pobyt na vrcholcích však může být vždy jen dočasný. Ve stejném roce, kdy byla vydána (1835), otiskuje F. J. Rubeš prózu *Obrazy ze spaní mého* (titulem ironizující Máchovy *Obrazy ze života mého*). Také Rubešův hrdina ve snu vzlétá do jiného, nadzemského světa a také jeho zaráží mrazivý chlad a prázdnota kosmu. Tím ale podobnost obrazů končí. Např. očekávaná Halleyova kometa (k zemi se přiblížila v listopadu 1835) je u Sabiny připomenuta v patetickém odsudku lidského racionalismu, který „s chladnou myslí“ vyměřuje její dráhu. Pro Rubeše je však „safientská kometa“ jen zdrojem veselí a v kosmické „říši snů“, kde smrt „bledá, outlých lejtek“ pozorně naklepává kosu, leží na hromadách celé „stohy komet“. Především ale Sabinův hrdina toužebně hledí vzhůru, ke zdrojům kosmického světla, zatímco Rubešův hrdina svůj pohled směřuje dolů, ke směšné „míchani“ pozemského života.

Nadzemské stanoviště Rubešova protagonisty mu snad jen mělo zjednat odstup, který by umožnil z ironického nadhledu komentovat společenské konvence. Ve skutečnosti ale předjímá obrat perspektivy a proměnu směřování celé české literatury.

Šílenství

Když v roce 1862 putuje do nebe umírající, morfiem opojený hrdina povídky B. Mosera *Můj proces se smrtí*, aby si vyprosil další život, setkává se tam se stejnou úřední mašinerií a stejnou protekcí, jakou poznal na zemi. Máchův a Sabinův kosmos otevřený sebekračujícímu usilování se uzavírá. A pohled vzhůru do nebe již nabízí pouze zrcadlení lidského světa.

Česká literatura se ovšem romantické představivosti nevzdala. Spisovatelé jako J. K. Tyl a F. J. Rubeš ji pouze vztáhli ke konkrétním cílům formující se měšťanské společnosti. Literatura přestává být vnímána jako výraz výjimečného ducha, uplatňuje se spíše jako nástroj reflexe aktuální společenské situace. Přibližuje se žité zkušenosti. Ani rodinným vztahům a milostným citům měšťanských dcer a drobných řemeslníků nechybí tragičnost, zcela však postrádají romantickou výlučnost a velikost. Když je v Tylově povídce *Pepíček a Pepička* (1839) ze žárlivosti postřelen krejčí Pepíček a pekařka Pepička se z nešťastné lásky otráví, jeví se jejich city jen směšně. A romantická smrt jako by už nepoutala ani obecnstvo: umrlčí vůz s Pepiččiným tělem drkotá po Příkopech bez průvodu.

Ostatně ještě hůře skončí Pepíček: „Z romantického milence udělal se všední praktický člověk.“ Odpověď na otázku jak sloučit individuální city s požadavky společnosti hledají hrdinové řady próz čtyřicátých a padesátých let. Marně. *Zahaleč* M. Stroupežnické volí osobní svobodu, která však znamená ztrátu cti a duševní zánik, talentovaný Jindřich v povídce J. V. Friče *Život sváteční* (1858) dává před ideálními city přednost výhodnému sňatku, ale také on upadá: přestane psát verše, stává se ředitelem podniku, bohatne a tloustne.

Zcela novým způsobem je v polovině 19. století tematizován osud ženy. Mezi ženskými hrdinkami stále převažují pasivní oběti mužské bezohlednosti, jako je Marie v Rubešově *Cerhenickém vaz*u, ale protagonistky povídek H. Ritterové a zejména B. Němcové již vystupují mnohem aktivněji a samy se pokoušejí utvářet své životy.

Bylo by nesmyslné usilovat o nějakou periodizaci české romantické prózy. Vždyť v nejužším vymezení ji představuje jen několik povídek a novel, které se pokoušejí přiblížit výsostným uměleckým projevům evropského romantismu. A v jakékoli širší perspektivě se jeví jako roztržštěná, utvářená především s různým zpožděním přijímanými vzory, podléhající čtenářským zájmům a představám nakladatelů.

Přesto z našeho uspořádání vystupuje proměňující se akcent. V povídkách nejstaršího typu jedinec konfrontovaný se smrtí nebo jinou přesažnou skutečností, s láskou či hrůzou, reflektuje a současně zpochybňuje hranice své existence. Osobnosti vrcholné romantiky je potom vědomě překračují. Rozpornost skutečnosti a ideálu situují do symbolické dichotomie bdění a snu. Opakováním se však i smrt stává banalitou a snění konvenčním únikem. Pro ty, kdo své sny nedokázali vtěsnat do rozměrů pozemské existence, pro „zahaleče“ Hynka M. Stroupežnické stejně jako pro „krásnou Majolenu“ J. J. Kolára zbývá jediné řešení – šílenství.

III. Atributy

Mezi oblíbené syžety rané romantiky patřily příběhy o rytířském putování do Svaté země (v našem výboru je zastupuje *Zdislav a Ida* Formánka Činoveského). Romantické příhody účastníků křížových výprav vycházely vsříc zájmu o exotické kraje i o středověkou minulost. Také rytíř Jaromír, hrdina rozsáhlé povídky

V. R. Krameria *Unešení panen aneb Mrtví tanečníci u hrobky* (1847), se vydává do Palestiny. Kolísá pak mezi věrností ke křesťanské dívce Johaně a láskou k muslimce Mirze. Jeho dilema vyřeší až únos krásné Mirzy. Děj vrcholí o půlnoci, na hřbitově křesťanských poutníků kdesi v Palestině. Mirzin únosce, hříšný rytíř Benno Peklohradský, se právě chce dívky zmocnit, když je vyrušen shlukem podivných postav kroužících v dlouhých hábitech kolem kříže uprostřed hřbitova. Benno si připomene místní pověst o mrtvých, kteří tu o půlnoci vstávají z hrobů a shromažďují se k podivným tancům. „Běda mně, totéž ples umrlčí! Ustupte, hrůzné strašidla, vyvržená z tmavého lůna země a co obludy noční se potulující! Ustupte, zaklínám vás!“ vykřikne – a s vlasy zježenými hrůzou se dává na útěk. Mirza je zachráněna, neboť strašnými tanečnicí byly jen jeptišky z blízkého skalního kláštera, které se tu v půlnočním čase scházely k modlitbám za zemřelé poutníky.

Středem dění v české romantické próze nebývají záměrné nebo náhodné hrdinské činy a zločiny, nýbrž právě malebné obrazy, výjevy a zjevení. Porozumění obrazu je ale jiné než porozumění příběhu. Příběhy postupují od počátku ke konci, obrazy trvají stále.

Ještě pořád se tak na hřbitově kdesi v palestinské poušti zjevují „mrtví tanečníci“ a s podivnými zpěvy a gesty poklekají u hrobky. Vyděšení domorodci se ještě pořád chvějí strachem.

Ještě pořád také pluje po řece ve večerním tichu Máchova *Kláštera sázavského* rybářská loď. Na přídi klečí zamyšlený, v modlitbách ponořený muž se vznešenou tváří. Oči má upřené ke hvězdám na hladině.

A ještě pořád stoupá příkrou a špinavou cestou *Čtyr dob* Boženy Němcové po úbočí hory žena v černém závoji. Zoufalý zrak upírá vzhůru, kde tuší Boha.

A kdesi daleko v pustinách moře se ještě pořád odehrává táž scéna *Strašidla na moři*: duch v ženských šatech pronásleduje po hladině vyděšené mužské strašidlo. Dostihne ho a strhne do hlubin. Znovu a znovu, každý den, i když to nikdo nevidí.

„Mrtvými tanečnicí“, kteří stále znovu opakují svá stále méně viditelná a srozumitelná gesta, se dnes stali sami romantičtí literáti. Abychom porozuměli jejich obrazům, musíme jim uvěřit. A například romantické lásce, výsostnému citu, který z romantiky přetrval do našeho času, uvěřit lze.

Snad nejčastějším tématem české romantické prózy se stává právě zápas o lásku ohrožovanou nepřízní rodičů či světa. Většinou bývá marný (*Hrob milenců* J. J. Marka, *Pod hroby* F. J. Rubeše), ale někdy se milencům podaří obětí a vytrvalostí (*Alpská pěvkyně* J. V. Sommera, *Jozefka* P. Veselského), úskokem (*Věžňové* F. Humhala) nebo prostě náhodou (*Věrná ryzka* J. M. Ludvíka) dosáhnout štěstí. Mnohem méně časté jsou povídky o milostné zradě a nevěře (tím působivější je ale pak bolest šílené ženy, která v *Nešťastných následcích nevěrnosti* F. B. Tomsy přichází ve svatebních šatech zemřít na hrob svého Libomila a volá: „Ty mne neslyšíš? – Zakryl jsi se hluboko před Miládou svou? – Ach já nešťastná!

já jsem tě zahrabala!“). Když potom po polovině 19. století objevuje česká próza prostředí šlechtických salonů, setkáváme se i se subtilnějšími formami milostného trápení a s jejich kultivovanějším (nebo společensky konformnějším) řešením (J. V. Frič: *Všední život*, G. Pflieger Moravský: *Ztracený život*, H. Ritterová: *Konvenience a láska*, F. Göbl Kopidlanský: *Na zámku* aj.).

Zatímco romantická láska byla společností přijímána a vyzývána jako ideální cit, smrt byla přitažlivá jiným způsobem – budila hrůzu. Údělem těch, kdo se jí dotýkali, zůstávala společenská ostrakizace, ale romantický rozpor mezi společenskými normami a absolutními potřebami jedince vkládala česká próza právě do postav katů (V. K. Klicpera: *Točník*, K. H. Mácha: *Křivoklad*) či hrobníků (K. H. Mácha: *Valdice*, K. Sabina: *Hrobník*, F. Humhal: *Předvídaní hrobníkovo* aj.). Nesvázanost společenskými normami činila přitažlivými i jiné vyvržence, kteří se toulali na okraji společnosti, potulné muzikanty, herce, žebráky a romské kočovníky (*Cikán Barth* J. H. A. Gallaše, *Cikáni* V. R. Krameria, 1835, *Cikáni* K. H. Máchy, 1835, i *Cikáni* K. Stefana, 1843). Proměnlivější bylo v české romantické próze postavení loupežníka, který si výlučnost romantického hrdiny udržoval v časech J. G. Grasla a V. Babinského (V. Špinka: *Křima v lese*, L. Ritter: *Hucul*, H. Ritterová: *Černá Pepi*, E. Herold: *Vražednická jeskyně* aj.), ale postupně upadal v sicerálně běžný typ zločince (M. Stroupežnická: *Zahaleč*). Hrůza lidské existence pak vystupuje spíše z blasfemických obrazů náboženských symbolů a tradic (E. Herold: *Zvon Lochmar*, J. Barák: *Kříž pod Petřínem* aj.).

Česká próza hledala, zejména v počátcích, zdroje romantického prožitku v minulosti. Spisovatelé jungmannovské preromantiky se pokoušeli evokovat svět pohanského dávnověku (J. Linda, F. Novotný), autoři třicátých let objevují romantiku českého středověku (V. K. Klicpera, J. K. Tyl, K. H. Mácha, K. Sabina, K. Stefan, A. J. Vrtátka, německy o Čechách písaří K. Herlossohn a mnozí další), ještě později se připomínají dějiny 16. a 17. století (E. Herold, J. J. Kolár, J. Svátek, J. E. Vocel). Stále zřetelněji se však obrazy romanticky rozporných existencí ojedou bez jakékoli historické stylizace. Rovněž původní zájem o divokou a nespoutanou přírodu ustupuje sceneriím soudobého městského světa (nejvýznamnější romantičtí spisovatelé, K. H. Mácha, K. Sabina, J. V. Frič, J. J. Kolár, ostatně vyrůstali v ulicích pražského Starého a Nového Města).

Jen výjimečně se v domácí romantice setkáváme s povídkami, jejichž čas a prostor jsou utvářeny symbolicky. Poutník z Máchova *Večera na Bezdězu* připodobňuje večer k času lidského dětství a mládí, noc k dospívání a následné jitra k době dospělosti. Podobně jako on můžeme ve večerních červánkách vidět čas rodících se citů a okouzlených smyslů, nejstarší podobu české romantiky. Noc, kdy člověk „jen vzhůru vzhůru touží ke snům svým“, kdy „cizincem jest, jinochem zemi naší“ a „v jiných bloudí říších“, nám zase připomene snové prózy vrcholné romantiky Máchovy a Sabinovy. A doba jitra, kdy člověk už „nechce být sám“ a „vrací se k zemi zpět“ následný ironický obrat a dobu pozdní romantické literatury, která pro bolest, lásku a smrt marně hledala útěchu a porozumění na zemi.

Když skončí svoji večerní meditaci, sestupuje Máchův poutník do vsi. Hledá hospoda, z níž vyšel, ale v nastalé tmě se zmýlí a otevřenými dveřmi vstoupí na hřbitov, „kde pod mohylami tiší mrtví spí“. Také my, když jsme otevřeli tuto knihu, jsme vstoupili otevřenými dveřmi na hřbitov, jen ne tak tichý. Rej romantických „mrtvých tanečníků“ nás může vyděsit, znechutit nebo i smrtelně znužit. Anebo se jím můžeme nechat strhnout.

A možná nakonec poznáme, že jsme se zmýlili: to, co jsme považovali za hřbitov, je hospoda, plná života a světél.

1 Kusáková, L.: *Krásná próza raného obrození*, Praha, Karolinum, 2003, s. 25.

2 Vodička, F.: *Počátky krásné prózy novověké*. Praha, Melantrich, 1948, s. 147.

3 Spiess, K. J.: *Kamenné svatební lůžko*. Klatovy, Ot. Čermák, 1941. Doslov, s. 62.

Karel Hynek Mácha – Večer na Bezdězu

Bude snad mnohému podivné, že obrazy ze života mého s večerem počínám, jako by v tak mladistvém již věku nade mnou se soumráčilo? – I mně samému divné to přichází, že skoro všecko u mě s večerem počíná, a sice tak, že jsem uvykl počátek všeho večerem a večer počátkem všeho považovati; a tak se mně i mladost má, první věk života mého, večerem býti zdá; taktéž, kdykoliv jsem srovnání života lidského s rozdíly celého dne četl, soudil jsem, že by neslušelo čas dětinství a mladosti první s jitem srovnávati, jako by neměla léta jinošství polednem slouti, jako by neslušelo věk mužný k odpolední a stáří k večeru a noci připodobniti; nybrž vzdy se mi podobalo, jako by se patřilo dětinství večerem, věk jinocha nocí a tak po sobě nazývati.

Neb člověk dítětem vstoupí ve svět tento; – v růžových červánkách plane země v objetí večerním jako krásný tichý obraz; jen nejbližší krajina jest jasná, jen jí lze dohlédnouti; dálné hory před i za námi jen co šeré stíny se míhají po večerním nebi. Tak tichá se objevuje země s tvory svými v jasném oku v nevinné duši dítěte; ono nespátí, než co mu nejbliže, nezná přeshlost, nehádá v budoucnost; vše mu tichý, krásný slibuje život, ono v nevinnosti své žije co v západu luhů večerních; věk jeho rychle pomine, rychleji než večer jarní.

Bliž a bliž pak večer přichází k noci; hvězda za hvězdou vystoupá na obzoru blankytného nebe, jako sen za snem, žádost po žádosti v duchu jinocha. Zponenáhla ztratí tento ze zraků svých zem, na které žije, jak ji hustá zahalí, jako ji temná víc a více by kryla noc. On jen vzhůru touží ke snům svým, k nesčíslným hvězdám obrazotvornosti své. Výborně věk tento nazval jazyk náš jinošstvím; mládec ve věku tomto jest cizincem, jest jinochem zemi naší, on v jiných bloudí říších, vzhůru se vzpíná letem myšlenek svých, stojí sám, nevidí nic než preludy vlastních obrazů svých.

Než čím výš a výše vystoupil, v tím chladnější vešel noci stín; posléz nechce býti sám, touží po dni, sestoupá níž a níže a vrací se k zemi zpět; – teď jest mužem a jitro jeho vzejde; sny jeho zacházejí jako hvězdy noční v ranní záři a on navrácenou sobě zemi v jitřním, v novém světle uhlídá, miluje a žije v ní. – Po tém nastoupí polodne. Umídlý člověk hledá chladící stín hustého křoví, aby odpočinul po práci své. Všecko mlčí, všude ticho, všecko tiskne vedro polední. Člověk polehne v stínu; v polední páře se míhá tichá země kolem něho jako obraz jeho dětských let; ostatní tvorové v povzdálí jeho stojí co polozapadlé, polouhaslé plamínky, až posléze v bezsenném sny jeho pohynou spaní.

Tak považuji rozdíly věku lidského; tak mně večer jasný vzdy uzpomene mladost mou, až někdy šedivý hlavu mou krýti bude vlas, až parného poledne

slunce sníží šíji mou; a tak i teď při prvním obraze mladosti mé večerní mně vstoupilo šero. – Nebyl však to večer zimný a chladný, s jakým se počínají obrazy ze života mého; jasný příjemný večer, jaký nastoupí po bouři odpolední, nalézal mne v zříceninách hradu bezděžského.

Nade mnou plynuly šedé obláčky co stáda beránků, za horami však černé husté zapadaly mraky, temnější nade tmavé stíny horní, v které zapadající se stápeklo slunce. Od východu nový měsíc vycházel a veliký Hirschbergský rybník se skvěl polou v slunečné záři, polou ve mdlém světle měsíce. Nad Hirschbergem hustý se dmul kouř, až pojednou rozevřev vyhlížel co obruba temná jasněkrásného obrazu; neb za rozpuklinou jeho stál zřícený hrad Jestřabí, co loď mořská, v pestrých barvách oblé duhy jako za barevným závojem. Teď za horami vycházela slunce vzdálených světů, – naše již zapadlo, a slavné noci tichá hrůznost lehla na prsa má v zříceninách velkých.

Tišeji a slavněji bylo kolem, lesy temně hučely, z daleka bylo slyšeti hlasné houkání a štěkání psů; zrovna pod horou zněly zvonky vracujících se krav.

Po hoře si zahrával chladný vítr a zanášel sem tam požloutlé listí. Mnohý list letěl dolů po hoře, bylo mu zde samotno, smutno, pusto v zříceninách těchto; on letěl odsud z chladné výše, aby zemřel dole mezi kvítím polním, blíže srdci lidskému; tak sestupují králové v stáří šedém s trůnů zlatoskvoucích, aby sotva návrazení životu zemřeli v náručí lásky mezi lidem svým.

I mně zde bylo samotno a truchlivo. Ještě jednou prošel jsem zříceniny slavné, ještě jednou pohlédl jsem v zbořenou kapli, a pak jsem kráčel k nejnvtirnější bráně po hladkém velkém kamení asi přes sto kroků dlouhou cestou. Nade mnou se koupala veliká kulatá věž v čistém papršku nového měsíce; okna zříceného kláštera v polosvětle míhala se pod ní; a vzdy se mi zdálo, jako by vyhlídaly šedé hlavy zemřelých mnichů ze zřícené kobky své v tichou noc. Doleji stálo někdejší vězení krále Václava, rozeznávající se od kláštera starou černou stavbou, a nejbliže brány menší věž. Teď jsem došel brány; husté křoví zamezovalo východ a s ní dolu houpal se štihlý stromek, jako by pozdravoval odcházejícího. Po levé ruce vzdy dolů po hoře stálo čtrnácte nově bílených kapliček, při kterých poutníci na křížové cestě pobožnost svou vykonávají. Vycházím ze brány, dole pode mnou míhala se světýlka po utichlé vsi. „Ha! co to?“ – přede mnou na několik kroků v stínu stovkého buku v prach ponížena před svatým obrazem ležela hlavou o kapličku podepřená bílá ženská postava; podle ní stála nůše. Přistoupím blíže. V nůši na prádle a jiných potřebách pocestné ležela malá dětská rakev. Květinami a obrázky ozdobené bylo v ní malé dětátko složené, jako by dřímalo, svatojánská muška třpýtila se na sněhobílém čelíčku. Zdola zněl smutný hlas zvonků upomínaje lid po klekání k modlitbě za zemřelé. Vzhlednu vzhůru; velká věž stála co přístrach noční nad námi, ostatní zříceniny byly co rozprostřený její plášť. Budím modlící se poutníci. Ona povstane; vysoká postava.

„Kam tak pozdě na modlení?“ táži se.

„Tam nahoře nocleh náš,“ odpoví dutým hlasem, vezme nůši a volným krokem zmizí v ouzké bráně; já jsem kráčel dolů po hoře a po krátkém čase byl jsem ve vsi.

Stojím před nízkou zdí; tuto jest hospoda, zdálo se mi, neb právě tak ohražená byla hospoda, z které jsem před večerem na horu vyšel; více jsem pro šero nemohl rozeznati; „zde odpočinu v pevném snu po dnešní pouti mé!“ Vejdu otevřenými dvírkami a stojím uprostřed veského hřbitova,

„kde pod mohylami tiší mrtví spí!“

Zaražený se vrátím zpět a teprv po dlouhé chvíli nalezl jsem hospodu mou.

Před slunce východem byl jsem opět na hoře, hledaje postavu, s kterou jsem se na noc sešel. Nikde nic. Na západní straně nad malou zahrádkou byl nový hrob a vycházející slunce zlatilo malý křížek na nízkém rúvku. Odcházel jsem dále od kraje k východu, vstříc vycházejícímu slunci. O poutnici noční neslyšel jsem nikdy více.

I.

Autora povídky *Strašidlo na moři* neznáme. Vyšla anonymně ve 34. čísle časopisu Česká včela v roce 1836. S velkou pravděpodobností jde jen o aktualizaci cizího textu, možná o kompilaci několika námořnických legend nebo povídek, které anonymní autor našel v zahraničních časopisech. Takový postup ovšem nebyl nijak neobvyklý. Různá míra inspirace cizími látkami je patrná snad na většině českých próz publikovaných v periodikách a knižních souborech české prózy národního obrození. Implicitně přiznávanou adaptací cizího příběhu je v našem výboru próza V. Duška, zjevnou beletristickou úpravou zprávy uveřejněné v nějakém časopise nebo brožuře i povídka o „vampýrovi“ od V. R. Krameria, v níž lze hledat předchůdce později tak oblíbeného žánru soudničky.

Nás ale z množství „zábavných“ (beletristických) textů, které byly překládány, adaptovány či psány pro českého čtenáře, zajímají především ty, které usilovaly spíše o senzaci než o praktické a mravní poučení, které braly zřetel spíše na čtenářovy zájmy než na jeho potřeby a které chtěly působit více na jeho city než na jeho rozum. V těch shledáváme prototypy české romantické prózy.

Co tedy bylo pro českého čtenáře v prvních desetiletích 19. století atraktivní? Vše, co nějak přesahovalo hranice jeho obzoru a životní zkušenosti. Především příběhy, které se odehrávaly v exotickém prostředí nebo ve vzdáleném čase (ideální případ kombinace obou) představovaly prózy z křižáckých výprav do Palestiny, např. Krameriova novela *Unešení panen aneb Mrtví tanečníci u hrobky* či Formánkova povídka *Zdislav a Ida*. A pak tu byla ještě jedna výjimečná zkušenost a hranice, která lákala k překročení – hranice mezi životem a smrtí.

V našem výboru tuto hranici překračuje Gallašova nešťastná přítelkyně Klára, která nalézá domov a obydlí v kůlně na hřbitově, i židovská dívka v próze Duškově, když se probouzí v otevřeném hrobě. Hrob, hrobka nebo prostředí hřbitova se ostatně stává úběžníkem dění ve většině próz prvního oddílu. A postavy kata či hrobníka tu nejsou jen průvodci na „onen svět“; jsou (jako hrobník Myslev v Humhalově povídce z druhého oddílu výboru) obdařeni porozuměním pro dvojí tvář skutečnosti, mystickou moudrostí, která vyplývá ze schopnosti vidět za hranice lidské existence.

Za ty je dopřáno nahlédnout i hrdinům *Strašidla na moři*. Takřka bezděčně, jen jako možná odpověď na jejich kanibalské záměry, se tu před očima hloučku pološilých a hladových robinsonů, potácejících se na hranicích života a smrti, odehrává představení ze světa mrtvých... Mezní zkušenost se stává tématem literatury...

uv

Strašidlo na moři

Náhodou seznámil jsem se s šedivým lodníkem, který mně následující udalost vypravoval, a raději by se živobyť než víry na tuto báchorku byl pustil. Po dlouhém rozmlouvání o zjevování se duchů zemřelých, jehož opravdivost možné stvrzoval, uvolil se na důkaz příběh z vlastní zkušenosti vypravovati:

Bylo to v létě 1769, když jsme se z Malty na moře pustili, abychom cestu naši dokonali. Sotva jsme byli na širém moři, přepadlo nás povětrí, které takovým vztekem zuřiti počalo, že jsme nejinač myslili, než že všichni ve vlnách svůj hrob nalezneme. Nemožno jest tomu, kdo podobného nezkusil, nejvěrnějším popsáním leknutí to vyjádřiti. – Skučení větrů, vztekání se vln, chramostění plachet, spojené s neustálým vrzáním lan nemůže si žádný zouplna představití, jenž se o skutečnosti nepřesvědčil. O mnoho strašlivěji se nám vedlo, když noc nastala. Vztekou prchlostí byla naše loď na mnoho mil hnána, až ji protivný vích vzpuzícímí se vlnami nazpět vrhnul. Žádostivě jsme očekávali jitra, sotva se však žádost naše vyplnila, bylo pohlednutí na loď dostatečné nám každou útěchu odejmouti.

Dávno již jeden stěžeň ztrativše, shledali jsme lana přetrhána a plachty na dlouhé kusy rozervány. Jen krátký čas zdál se ještě k utonutí lodě, protož kázal kapitán lodičky připravití. Na okamžení vyplnil se rozkaz jeho. – Lodníci a pocestní, opustíce lodi, hrnuli se bouřlivou kvapností do menších loděk a plouli takovou rychlostí, že jsme za několik minut lodi naší již nespatrivše milosrdenství ztekajících se živlů odevzdání byli. Strach a zoufalost bydlely na každé tváři. Jeden vyvaloval oči na druhého, hroze se všeho, co oko jeho spatřilo. Někteří seděli zkamenělí – jiní bědovali, všichni zírajíce do prásel, které se ze všech stran hrnuly, aby nás pohltily.

Již několik dnů vztekalo se to strašlivé povětrí, čím jsme tak zeslábli a umdleli, že nám tolik síly nepozůstalo, abychom vodu z loděk vyvážili. Nenadále se na nás přivalivší přehrozná vlna přikryla druhou lodičku a strhla z naší jednoho lodníka do moře.

Zásoba byla strávena, vody k pití nebylo – hlad trávil na všech tvářích. S nejhroznější chtivostí po jídle žvejkali jsme měkkou kůží na střevících – vtom umřel jeden z našich. Jak u nás obyčej, chtěli jsme ho svrhnouti do vody, a skutečně jsme se již mrtvolu chápali, by jsme jí poslední službu prokázali. Nenadále vznikla nejstrašlivější myšlenka v našich duších. Zadrževše – hleděli jsme jeden na druhého. Strašlivé to bylo podívání! žádný nepromluvil – a přece věděl každý, co druhý smejšlí. Jsouce všichni na rozpacích, položili jsme opět mrtvolu

na prkno, kol a kolem jevil se však hrozný cit, proč mrtvolu do vodového hrobu hoditi nechtí. Silným, pro chřestot potýkajících se žvlů sotva slyšeným hlasem tázal se kapitán konečně, proč váhají mrtvolu do moře vyvrhnouti. „Chcete se na ni dívati, jak tlíti bude, neboli myslíte hlad svůj zahnati masem bratrovým?“ I chopil se mrtvého těla, by jej pomocí jednoho lodníka do moře hodil. Z nás nebyl žádný s jedno hlasité slovo.

Po tolika strašlivých udalostech vyvztekali se živlové, a druhým jitem zaleschli jsme hlasy: Země! Země! – Rychle co blesk chápali jsme se vesla a s večerem jsme se šťastně na sucho dostali. Bylatě tu pustá rovina, ze které jen kusy skály strměly – ostatně krom několika křivolakých strůmků nebylo ničehož viděti. Přece jsme vzdávali díky stvořiteli, že nás před smrtí ve vlnách ochránil. Teprv když jsme se od tolikerých nesnázi malounko vzpamatovali, truchlili jsme, vidouce holou krajinu. Čtyry dni jsme ničeho nezažili a bloudíce sem a tam, kojili jsme se tou nadějí, že nějakou někde potravu nalezneme. Nic, nic a nikde té nejmenší stopy, že by se krom nás živé duše na tom pustém místě nacházelo.

Něco šťastně nalezených kořínků ukonejšilo hlad náš, brzo však jsme pohřešili nedostatek obydlí, a poznovu vydali jsme se na cestu, by jsme místečka našli, kde by jsme se položití mohli.

Dvě ze země strmící skály tvořily dutinu, která nás aspoň ze dvou stran hájila. Hbitě strkavše někteří z našich vesla do země, upevnili plachtu na ně – jiní pomocí prachu a pistolí roznitivše oheň lámali křivolaké větve, rozfoukávali oheň u vysoký plamen. Hustou mlhou vznášel se do vejšky a rozšiřoval světlost po ostrově, přásla se červenala a záře po dalekém moři ukazovala nám zmítající se vlny. Moji průvodčí obcházejíce ve stínu svých vlastních těl, podobali se strašidlům, konajícím kouzelné modloslužby v nesvátné tichosti.

To a takové živobyťi vedli jsme dlouhý čas, když případnost se udavši nás do nemalého rozpaku přivedla. Vykoulenýma očima, tváří na smrt bledou přikvapiv jedenkrát loďník, kterýž se byl ke straně ostrova nám ještě nepovědom, vzdálil k našemu obydlí, vypravoval s největším užasnutím, že viděl strašidla.

Že mořští plavci větším dílem pověreční jsou, nejistým okem hleděl jeden na druhého, jako by se každý obával hned nyní spatřiti holou lebku a krvavý příkrov nějakého strašidla.

Jediný kapitán zůstal pokojný, posmívaje se sice naší bázni, nicméně nemilosrdně vyhuboval plavce, jenž strašidlo viděl. Plavec ale stál na svém a vypravoval, že v myšlenkách po břehu jda, by želvy hledal, a do krajiny nám ještě nepovědomé přijda, nenadálým šumotem z myšlének vytržen byl. Rychle očí svých pozdvihnuv, spatřil postavu muže, jenž ženským strašidlem urputně jsa pronásledován, po hladině mořské utíkati se zdál. Vší silou snažil se mužský duch strašlivě pronásledovnicki ujíti – nadarmo! – Ona ho dohoníc, popadla jej a pekelným ousměchem do hlubiny uvrhla.

Ačkoli každý z naší společnosti jinak o těch strašidlech smejšlel, přece všechny konečně pojala bázeň, která se šeptáním jevila, neb se jedenkaždý ostepchal slovíčka nahlas promluvíti.

Sám kapitán, jenž se před chvílí té příhodě posmíval, stal se tak nepokojným, že se všemožně namáhati musil vrásky vyrovnati, které se na jeho čele shromažďovaly.

Noc dávno již nastala, když jsme se na odpočinití odebrali. Brzinko přišlo na nás žádané spaní, bylo ale tolika hroznými sny jaté, že křik jednoho z našinců, je- muž se nápodobně něco strašlivého zdálo, všechny nás vyděsil.

Jitro teprva nás zprostilo strachu. První ale naše práce byla doprovoditi plavce k místu, kde strašidla viděl. K našemu velikému potěšení nenalezli jsme nic, krom několik ryb, které na břehu ležíce, nám vítanější byly než strašidla. Jakžkoli mnozí smejšleli, že to s těmi rybami bezpečně nevyhlíží, a proto se jich ani dotknouti nechtěli, přece sáhali druzí po nich kvapnou rukou, kteří si ze strašidel tolik nedělali a snad i větší hlad měli.

Opět minul den a nic se nestalo znamenitého. Konečně koupalo se slunce v moři a barvilo kraje zažloutlých oblak, které světa obzor obmezovaly.

Výborný to byl večer, svou utěšenou tichostí na duši oučinkující a milé city vzbuzující, že mysl v něm s obzvláštním zalíbením děla.

Tak dobré myslí, jak nám to bída naše dovolila, sedli jsme si všichni na zem nedaleko oné skály, jejížto dutina nám obydlím byla. Kapitán, celinký den slo- víčka nepromluvív, jal se náhle stvrzovati, že jest v stavu nám vysvětlení z ohledu příhody minulé noci dáti.

Všetečně se tlačíce jeden k druhému, byli jsme všichni hotovi poslouchati, ač- koli mnohý z nás druhému přes ramena hleděl, aby se v pravý čas zprávy dopí- dil, kdyby se snad jednomu z těch strašidel zalíbilo nás překvapiti.

Právě jsme se do klubka slezli jako ovce při hromobití, když kapitán tak po- šepmo, jak možno, mluvití se jal:

Již tomu víc než třicet let, když jsem na korábu Karolině jakožto lodník slou- žil. Ačkoli kapitán s každým z nás velmi vlídně a počestně nakládal, vzniklo přec mezi plavci spiknutí, které jiný oučel nemělo, leč kapitána zavraždití a korábu se zmocnití.

Já a několik jiných, kteří jsme se o té hanebnosti ničeho nedověděli, zůstali jsme až do posledního okamžiku vypuknutí piklů těch v ouplné nevědomosti. Jako bleskem přepadnutí jsouce, ani jsme se nebránili, kapitán ale byl po mno- hých při bránění se obdržených ranách přemožen a do moře uvržen.

Sotvaže vlny svou oběť pohltily, vyběhla manželka kapitánova křikem vydě- šená na palubu. Spatřiv ji padouch, jenž to spiknutí zosnoval, skočil k ní a objal ji oběma rukama. Po dlouhém zpěčování podařilo se jí vyvinouti se mu. Odkvapila, padnouc ale přes trám, opět od jiného zuřivce chycená byla.

Spatřivši se v moci takového bídníka, slíbila se jeho vůli podrobiti. – Propuštěná od něho chopila se padoucha a namáháním vši své síly, pevně ho objevši, uvrhla se s ním z korábu do moře. Ačkoli se spiklým ten čin podařil, nepoživali dlouho ovoce své hanebnosti. Po několika dnech rozkotalo povětrí ten koráb, při čemž skoro všichni ti zlosynové o život přišli.

Od té doby stálo moře na tom místě v pověsti, že na tamějších vlnách duchové utonulých své strašné rejdy provádějí. Bezpochyby se to na blízkou našeho ostrova přihodilo, což já sice, nemaje kompasu, tvrditi nemohu, přec ale soudím, že co jsem vypravoval, s udáním našeho plavce se srovnává.

Co jsme nyní slyšeli, nebylo přiměřené, aby to naši zmužilost povzbudilo. Po dlouhém rozpakování usnesli jsme se nespati a nežádané navštívení strašidel očekávat.

Hodina po hodině plynula a nic jsme podezřelého neshlédli; i chtěli jsme se již, nad marným čekáním jsouce mrzuti, k odpočinutí odebrati, an jsme nenadále daleko od nás na moři září spatřili, která zponenáhla rostouc, temnou světlost na vlnách rozšiřovala. Pozvolně vstávaly nám vlasy na hlavách jako štětiny rozdrážděné mořské svinky. V krátkém času zosobila se záře, a vskutku viděli jsme, která se postava ženská ke břehu blížila. Nenáhle počaly se vlny zdvihati, v kotoučích se točíce, a tu se i hned postava mužská vyskytla, která se, ukaz ženský shlídnouc, v největší kvapnosti na outěk dala a nevyslovitelnou rychlostí pronásledována byla. Konečně dohonil ženský duch mužské strašidlo a uchopiv je vztekle za vlasy, vrhl do hlubiny, by jej tam s hlasitým ousměchem zničil. Jako zkamenělí hleděli jsme všickni na to strašlivé vidění – kapitán ale ležel bez sebe na zemi.

Po hezké chvíli, vzhopivše se, pomáhali jsme křísiti našeho kapitána, jež ten výjev tak dojal, že se dlouho z jeho následků vzpamatovati nemohl. Jistil docela, že tvářnosti osob, skutečnou podobu s lidmi svého příběhu majících, zřetelně poznal.

Nám obývání toho ostrovu bylo od tohoto okamžení ještě protivnější. Pevně se odhodlajíce, že se opět na té samé lodičce moři svěříme, byli jsme od korábu okolo ploucím zpozorováni, vlídně přijati a do Cádizu převezeni. Tolik ale mohu ubezpečiti, že každodenně Bohu děkuji, že jsem se žádné takové udalosti více nedočkal.

Josef Heřman Agapit Gallaš

(4. 4. 1756 Hranice – 15. 2. 1840 Hranice)

Byl jedním z asi deseti dětí sochaře a řezbáře. Po absolvování piaristického gymnázia v Lípniku nad Bečvou (1774) se chtěl věnovat malířství, ale protože byl matkou po vyléčení z vážného zranění v dětství zaslíben duchovnímu stavu, nastoupil na teologii v Olomouci. V roce 1778 studia opustil a odešel do Vídně, kde začal studovat malířství. Přátelé J. A. Schmidt a V. Göpfert, významní vojenští lékaři, jej však přivedli k ranhojičství. V letech 1783–1786 působil jako chirurgický praktikant v Korneuburgu a v Gumpendorfu a poté jako podranhojič v Uničově. V této době publikoval i několik odborných prací. Roku 1788 byl jmenován vrchním ranhojičem u generálního štábu ve válce proti Osmanské říši. V roce 1789 však dočasně oslepl. Ztrátu zraku sám líčil jako zásah boží prozřetelnosti, který jej odvrátil od osvícenského „mudrlantství“ a navrátil tradičnímu katolicismu: „tvrdý osud [...] zaslepiť mé tělesné oči, měl mi mé duchovní otevřítí, za což Bohu srdečná buď díka, neb právě skrz to jakžkoliv veliké a trpké neštěstí mělo mé srdce v šlechetném jednání utvrzeno býti.“ Po částečném uzdravení byl penzionován a usadil se v rodišti. V Hranicích provozoval lékařskou praxi, věnoval se malířství, literatuře a osvětové a filantropické činnosti (založil veřejnou knihovnu, vyučoval děti, zřídil špitál pro chudé). Roku 1794 se oženil s Annou Anderlovou, manželství zůstalo bezdětné. Do konce života se potýkal se špatným zdravotním stavem (1802 po úderu hromu téměř ohluchl, 1812 se poranil pádem z lešení). Z jeho autobiografie vyplývá, že trpěl pocity zneuznání a záchvaty „hypocondrie“, tj. melancholie, které ho přiváděly k myšlenkám na sebevraždu. Úlevu až do konce života hledal v „náboženském smešlení“ a v „literárních zábavkách“.

Literatuře se začal věnovat až v Hranicích, tedy asi jako čtyřicetiletý (idyly, jež údajně sepsal v roce 1776, se nedochovaly). Jeho literární dílo formovaly hlavní proudy 18. století, baroko a osvícenství. Je autorem náboženských, výchovných, vlastivědných a historických pojednání, beletrie tvoří menší část jeho díla. Psal latinsky, německy i česky. Jen nepatrná část jeho textů vyšla tiskem. Ve své době byl oceňován především jako autor zpěvníku *Múza moravská* (1. díl 1813, 2. díl 1825, připravený 3. díl nevyšel), na kterém pracoval z podnětu přítele T. Fryčaje od počátku 19. století. Poetika sbírky byla ovlivněna lidovou poezií, jejímuž sbírání se Gallaš jako jeden z prvních věnoval. Její místo v soudobé produkci vystihl J. Herben: „Žerty a klepy Múzy moravské byly asi prvním ‚říkáním‘ lidu moravského bez rozdílu, v nichž lid slyšel svou řeč, jež si oblíboval i tak oblíbil, že podnes hojně najdeš v selských domech exempláře této literárně podivné sice, ale posláním svým předůležitě knihy.“ Žánrově různorodé prózy (povídky, paramytie, pověsti), často podle cizích vzorů, publikoval Gallaš v časopisech. Knižně za jeho života vyšla pouze „moravská prozaická idyla“ *Tajemný dub* (1803). V rukopise zůstaly prozaické sbírky *Bílá paní* (psáno 1797), *Pastevky* nebo *Idyle* (k tisku schváleno 1803), *Sbírka romantických povídek* a *příběhů*,

Moravské romantické povídky, trojdílné Quodlibet moravicum, novela Malý románec bez R. (1828) aj. Významnou část Gallašova díla tvoří autobiografické spisy Má vlastní biografie (psáno asi 1824–1828), *Mé žalosti a mé bolesti* (vydáno v roce 2006) a zápisy snů *Moji pamětihodnější sny* (psáno 1827–1834, vydáno pod názvem *Kusy rozpadlých cihel se změnilly v knihy* v roce 2002). Hlavními rysy Gallašovy prózy jsou idyličnost, didaktičnost a (pseudo)historismus; romantismu se přibližuje v tematické rovině, v zájmu o sny, o neobvyklé až bizarní lidské vlastnosti a osudy (např. v krátkém textu *Podivná povaha některých lidí*, věnovaném zvláštním případům fobie a alergie, nebo v povídkách *Klára Sládečková, obyvatelka krchova po patnáct let* a *Cikán Barth*) a ojediněle v popisech divoké či noční krajiny.

jar